

olsa derlediği için hem çağdaşları hem de sonraki âlimler tarafından itibar görmüş, medreselerde yüzyıllar boyunca okutulmuş, zamanla fıkıh usulünün klasik eserleri arasına girmiştir. Üzerinde birçok şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılmış olan eser ayrıca nazma çekilmiş ve bu çalışmalarla birlikte defalarca basılmıştır.

A) Şerhleri. Esere ilk şerhi müellifin yazdığına dair kaydı (Brockelmann, *GAL*, II, 109; *Suppl.*, II, 105) ihtiyatla karşılamak ve bunu bazı ilk devir kaynaklarda mevcut ifadenin (İbn Hacer, III, 140; İbnü'l-İmâd, VI, 222) yol açtığı bir yanlışla olarak görmek gerekir. Kaynakların bir kısmı, müellifin sonradan yazdığı *Men' u'l-mevâni* (Mısır 1322) adlı eseri *Cem' u'l-cevâmi*'in şerhi olarak göstermek temayülünde iseler de *Men' u'l-mevâni*'in bu kitaba o devirde yapılan itirazlara müellifin verdiği cevapları içine alan bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Eserin on beş civarındaki şerhinden belli başlıları şunlardır: 1. Bedreddin ez-Zerkeşi, *Teşnîfü'l-mesâmi* (Kahire 1332). 2. Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Esedî el-Gazzî, *el-Burûku'l-levâmî*. Gazzî bu eserde *Cem' u'l-cevâmi* ile ilgili bazı görüş ve tartışmaları yazıp Sübkî'ye göndermiş, müellif de onun soru ve itirazlarına verdiği cevapları *Men' u'l-mevâni* adlı eserinde toplamıştır. Kaynaklarda Gazzî'nin *Teşnîfü'l-mesâmi* adıyla yaptığı bir başka şerhten de söz edilmektedir (Sehâvî, IX, 218; *Keşfü'z-zunûn*, I, 596). 3. Ebû Zür'a el-İrâkî, *el-Ğayşü'l-hâmî*. Zerkeşi'nin şerhinin muhtasarı mahiyetindedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 105). 4. Celâleddin el-Mahallî, *el-Bedrû'î-tâli' fi halli Cem' i'l-cevâmi*. Eserin en güzel şerhlerinden biridir. Metinle ve hâşiyeleriyle birlikte defalarca basılmıştır (Bulak 1285, 1287; Kahire 1308, 1318, 1358; Mısır 1304; Fas 1327). Mahallî şerhi üzerine yapılan belli başlı hâşiyeler: a) İbn Hatîb el-Fahriyye diye tanıyan Bedreddin Muhammed b. Muhammed'in hâşiyesi. Mahallî'nin öğrencisi olan müellif, hâşiyesinde İbn Ebû Şerîf'in hocasına yönelttiği tenkitleri cevaplandırmaya çalışmıştır (Sehâvî, IX, 25). b) Kemâleddin İbn Ebû Şerîf el-Makdisî, *ed-Dürerü'l-levâmî bi-tahrîri Cem' i'l-cevâmi* (Fas 1312). Müellif 886 (1481) yılında tamamladığı bu hâşiyesini yazarken Molla Gürânî'nin *Cem' u'l-cevâmi* şerhinden büyük ölçüde faydalanmış, ona tâbi olarak bazı aşırılıklara ve zorlamalara da düşmüştür (Sehâvî, IX, 66). c) Nü-

reddin es-Semhûdî, *Şadhu's-sevâci* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 105). d) Zekeriyâ el-Ensârî, *Hâşiye 'alâ Cem' i'l-cevâmi* (TSMK, Revan, nr. 539). e) İbn Kâsım el-Abbâdî, *el-Âyâtü'l-beyyinât* (I-IV, Bulak 1289; Kahire 1316). f) Abdurrahman b. Câdullah el-Bennânî'nin hâşiyesi. İbn Kâsım el-Abbâdî'nin metoduyla fakat muhtasar olarak yazılmıştır (Bulak 1285, 1297; Kahire 1308). Abdurrahman b. Muhammed eş-Şirbînî de Mahallî şerhi ve Bennânî hâşiyesi üzerine ilâve ve notlar (takrîrat) yazmış, ikisi birlikte basılmıştır (Kahire 1358). g) Hasan b. Muhammed el-Attâr'ın hâşiyesi (Kahire 1316, 1358). h) Muhammed Haseyneyn Mahlûf el-Adevî'nin hâşiyesi (Kahire 1341). 5. Molla Gürânî, *ed-Dürerü'l-levâmî*. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 81; Yozgat, nr. 172) yazmaları ile bazı kaynaklarda (*Keşfü'z-zunûn*, I, 596; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 135) bu adla geçen eser, Brockelmann tarafından *el-Budûrü'l-levâmî* şeklinde kaydedilmiştir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 106). Molla Gürânî eserinin birçok yerinde Mahallî'yi tenkit etmiş, buna karşılık Mahallî'nin öğrencileri de yazdıkları eserlerde Molla Gürânî'nin yanlışlarını ortaya koymaya çalışmışlardır (Sehâvî, I, 242; VII, 41). 6. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Halef b. Abdurrahman Halûlû el-Kayrevânî, *ez-Ziyâ'ül-lâmî*. Abdullah b. İbrâhim el-Alevî'nin *Neşrû'l-bunûd* adlı eserinin kenarında basılmıştır (I-III, Fas 1326). 7. Muhammed Bahîf, *el-Bedrû's-sâtî 'alâ Cem' i'l-cevâmi* (Kahire 1332, I. cüz).

B) Manzum Hale Getirilmiş Şekilleri. 1. Radiyyüddin Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *ed-Dürerü'l-levâmî fi nazmi Cem' i'l-cevâmi*. Radiyyüddin'in oğlu Bedreddin el-Gazzî tarafından *el-İk-dü'l-câmî fi şerhi'd-Düreri'l-levâmî* adıyla şerhedilmiştir. 2. Süyûtî, *el-Kevkebû's-sâtî* (Kahire 1923). Süyûtî bu manzumesini yine kendisi şerhetmiştir. 3. Ebû'l-Hasan Nüreddin el-Üşmûnî, *el-Bedrû'l-lâmî fi nazmi Cem' i'l-cevâmi* (Kahire 1332). Bu eseri de müellifi şerhetmiştir. 4. Ahmed b. Abdürrezzâk b. Muhammed el-Mağribî er-Reşîdî, *Nazmü'l-uşûl*. 5. Fas Sultanı Abdülhafız el-Alevî, *el-Cevâhirü'l-levâmî fi nazmi Cem' i'l-cevâmi* (Fas 1327).

C) Muhtasarları. 1. Zekeriyâ el-Ensârî, *Lübbü'l-uşûl*. Ensârî bu muhtasarını daha sonra *Ğâyetü'l-vüşûl ilâ lübbi'l-uşûl* adıyla şerhetmiş ve ikisi birlikte basılmıştır (Kahire 1310, 1330). Şerh üze-

rine İbnü'l-Cevherî bir hâşiye yazmış, söz konusu metin, şerh ve hâşiye birlikte basılmıştır (Kahire 1360/1941). 2. Mahmûd b. Ömer el-Bâcûrî, *el-Fuşûlû'l-bedî'a fi uşûli's-şerî'a* (Kahire 1323).

BİBLİYOGRAFYA :

Sübkî, *Cem' u'l-cevâmi* (Bennânî hâşiyesiyle birlikte), Kahire 1358, I, 25-26; II, 438-439; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 140; Sehâvî, *ed-Ğav' u'l-lâmî*, I, 242, 343; VI, 5; VII, 40, 41; IX, 25, 66, 218; *Keşfü'z-zunûn*, I, 595-597; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 222; Şevkânî, *el-Bedrû'î-tâli'*, I, 41; II, 255; Serkis, *Mu'cem*, I, 208, 468-487, 510-511, 538-539, 591, 722, 936, 968, 1004; II, 1271, 1315-1316, 1336, 1536, 1568; Brockelmann, *GAL*, II, 109-110, 112, 124, 138, 624; *Suppl.*, II, 105-106, 118, 223, 727; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 21-22, 135-136, 149, 163, 301, 343-344, 555-556, 739, 810; II, 233, 241, 254, 352-353; Abdüvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi* (trc. Hüseyin Atay), mütercimnin giriş, s. 134-135.

ALİ BARDAKOĞLU

CEM'U'L-CEVÂMÎ'

(جمع الجوامع)

Süyûtî'nin

(ö. 911/1505)

bütün hadisleri toplamak üzere kaleme aldığı eseri.

Süyûtî bütün hadislerin 200.000 civarında olduğunu düşünmekte ve bunları bir araya getirmeyi arzu etmekteydi. *el-Câmî' u'l-kebîr* adıyla da bilinen ve müellifin vefatı üzerine yarım kalan *Cem' u'l-cevâmi* bu düşüncenin mahsulüdür. İki bölüm halinde tertip edilen eserin birinci bölümünde kavli hadisler alfabetik olarak sıralanmakta, ikinci bölümde ise fiilî veya kavli-fiilî hadisler bulunmaktadır. Bu kısım da aşere-i mübeşşereden başlamak üzere diğer sahâbî râvilerin adına göre alfabetiktir. Her hadisten sonra onu rivayet eden sahâbîlerin adları verilmektedir.

Eserde yetmiş bir kaynaktan derlenen 100.000'e yakın hadis bulunmaktadır. Bu kaynakların bir kısmı günümüze intikal etmemiştir. Bu sebeple *Cem' u'l-cevâmi*, aynı zamanda büyük bir kültür mirasının bir kısmını büsbütün kaybolmaktan kurtarmıştır. Süyûtî gerek *Cem' u'l-cevâmi*'deki, gerekse ondan kısa metinli 10.000'den fazla hadisi seçerek meydana getirdiği *el-Câmî' u's-şâgîr*'deki hadislerin sahih, hasen ve zayıf oluşunu, mukaddimede kaynaklarını sadece sahih hadis ihtiva edenler; sahih, hasen, zayıf hadis ihtiva edenler; sadece zayıf hadis ihtiva edenler şeklinde üç grup halinde sınıflandırmak suretiyle

belirtmiştir. Yalnız güvenilir hadisleri değil ulaşabildiği bütün hadisleri toplama-yı arzu etmiş, bu sebeple eserde birçok zayıf, hatta mevzû rivayetler de yer almıştır. Bunda müellifin, eserini yeniden gözden geçirme fırsatını bulamamasının da tesiri vardır.

Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), *Cem' u'l-cevâmî'* ile *el-Câmi' u's-şâgîr'i* birleştirerek bazı ilâveler yaptıktan sonra hadisleri kitap ve bablara göre tertip etmiş, kitapları da isimlerine göre alfabetik sıraya koymak suretiyle *Kenzü'l-'ummâl' fi süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl* adlı eserini meydana getirmiştir.

En eski yazma nüshası Süyûtî'nin vefatından otuz sekiz yıl sonraki bir tarihi (949) taşıyan *Cem' u'l-cevâmî'*, 1970 yılına kadar yazma olarak çeşitli kütüphanelerde (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 95, 316.956; Hidiviyye Ktp., nr. 473; Mektebetü'l-Ahmediyye, Yûsuf Şerkâvî bölümü, nr. 1411; Zâhiriyye Ktp., nr. 195) kalmıştır. Bu tarihte Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye (Ezher) tarafından kurulan üç kişilik bir komisyon eser üzerinde çalışmaya başlamış ve 1970'te Kahire'de eserin neşrine geçilmiştir. Sekiz veya on cilt olacağı tahmin edilen eserin IV. cildi 1992'de yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cem' u'l-cevâmî' *el-ma'rûf bi'l-Câmi' i'l-kebîr*, Kahire 1390/1970, I (takdim ve tasdir yazıları); Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, I, 1-22; Brockelmann, *GAL*, II, 186; *Suppl.*, II, 183; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 633; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 182-183; Hüseyin İsâ Abdüzzâhir, "Cem' u'l-cevâmî' ev el-Câmi' u'l-kebîr", *el-Va'yü'l-İslâmî*, sy. 90, Kahire 1972, s. 87-95.

İSMAİL L. ÇAKAN

CEM'U'L-CEVÂMÎ'

(جمع الجوامع)

Süyûtî'nin
(ö. 911/1505)

nahiv ilmîne dair eseri.

Süyûtî 100'e yakın eserden derlediği bu kitabına Arapça ile ilgili bütün konuları ihtiva ettiği için *Cem' u'l-cevâmî'* adını verdiğini söylemektedir. Ondan önce de bu adı taşıyan birkaç kitap yazılmıştır (bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 595-598). Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) usûl-i fıkha dair eseri bunların en eskilerindedir. Ayrıca Süyûtî'nin hadise dair aynı isimde bir eseri daha vardır. *Cem' u'l-cevâmî'* "Mukaddemât" adlı bir girişle yedi bölüm (kitâb) halinde tertip edilmiştir. Giriş bölümünde kelime ve kısımla-

rımdan, kelâm, kelim (anlam ifade etsin etmesin üç veya daha fazla kelime grubu), cümle, kavî, i'rab, binâ, munsarif ve gayri munsarif, nekre ve ma'rifeden; birinci bölümde "el-umde" adını verdiği merfûâtтан; ikinci bölümde "el-fadalât" dediği mansûbâtтан; üçüncü bölümde mec-rûrât, meczûmât, cezmetmeyen edatlar ve mâna harflerinden; dördüncü bölümde âmiller, iştigal ve tenâzû'dan; beşinci bölümde tevâbi'den ve terkiplerin i'rabı ile ilgili ihbar, hikâye, tesmiye ve zarûrât-ı ş'riyye gibi değişikliklerden bahsedilmektedir. Bu beş bölüm nahve da-irdir. Altıncı bölümde kelimelerin vezinleri (ebniye); yedinci bölümde tasrif, iştikak, terkipleri oluşturan kelimelerdeki ziyade, hazif, ibdal, nakil ve idgam gibi sarfî ilgilendiren değişiklikler ele alınmaktadır. Eser hat ve imlâ kaidelerine dair bir hâtımeyle sona ermektedir.

Süyûtî eserini, mukaddimeler ve yedi bölüm halinde tertip etmesini, o zamana kadar kimsenin yapmadığı orijinal bir düzenleme olarak nitelemekte, eserde usulcülerin yolunu takip ettiğini söylemektedir. Ona göre bu çalışma muhtasar kitaplardaki özet bilgileri (cevâmî') ve farklı görüşleri kısa ve tutarlı bir şekilde ihtiva ettiği gibi İbn Mâlik'in (ö. 672/1273) *et-Teshîl* ve Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *İrîşâfû'd-ḍarab* adlı kitaplarının özetini de ihtiva etmektedir.

Eserinin hocası Şümunnî tarafından çok beğenildiğini, ona takriz yazıp talebelerine tavsiye ettiğini söyleyen Süyûtî talebelerin bu eseri anlamakta güç-

lük çektiklerini öğrenince ona, "alelacele hazırlanmış bir kumanya"ya benzettiği *Hem' u'l-hevâmî'* adlı bir şerh yazmıştır. Esasen *Cem' u'l-cevâmî'* bu şerhle değer kazanıp şöhrete ulaşmıştır. Ömer b. Muhammed el-Fârîskürî (ö. 1018/1610), *Cem' u'l-cevâmî'* ve şerhini *Cevâmî' u'l-i'râb ve hevâmî' u'l-âdâb* adıyla 6000 beyit halinde nazma çevirmiştir. Ayrıca Ahmed b. Emîn eş-Şinkîfî de (ö. 1913) *ed-Dürerü'l-levâmî' alâ Hem' u'l-hevâmî'* adlı eserinde (Kahire 1328) *Hem' u'l-hevâmî'* ve örneklerini (şevâhid) açıklamıştır.

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Cem' u'l-cevâmî'* müstakil olarak basıldığı gibi (Kahire 1318) *Hem' u'l-hevâmî'* ile birlikte de yayımlanmıştır (I-II, Kahire 1327-1328). Bu nesirden de Beyrut'ta tarihsiz bir baskı yapılmıştır. Ayrıca *Hem' u'l-hevâmî'* in I. cildi Abdüsselâm Muhammed Hârûn ile Abdül'âl Sâlim Mükerrrem, diğer ciltleri ise yalnız Abdül'âl Sâlim Mükerrrem tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (I-VI, Küveyt 1400/1980).

BİBLİYOGRAFYA :

Süyûtî, *Hem' u'l-hevâmî'* şerhu *Cem' u'l-cevâmî'*, Beyrut, ts.; a.m.f., *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 282, 377; *Keşfü'z-zunûn*, I, 595-598; Serkis, *Mu'cem*, I, 1078; II, 1148; Brockelmann, *GAL*, II, 155; *Suppl.*, II, 194; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Kahire 1976, s. 363-365; Ahmed Şerkâvî İkbâl, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1397/1977, s. 165-166, 377-378; Mustafa Muhammed eş-Şek'a, *Celâlüddîn es-Süyûtî*, Kahire 1401/1981, s. 213-220; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 283-284.

MEHMET REŞİT ÖZBALIKCI

